

## PRINCÍP PRÁVNEJ ROVNOSTI V ÚSTAVE 9. MÁJA, REALITA ALEBO FIKCIA?

JUDR. ANDREA LICHÁ  
KATEDRA PRÁVNÝCH DEJÍN  
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE  
PRÁVNICKÁ FAKULTA

### Abstrakt

Predkladaný príspevok je zameraný na analýzu Ústavy 9. mája z pohľadu koncepcných možností realizácie v nej obsiahnutého katalógu základných práv a slobôd, pričom osobitý dôraz kladie autor v tomto kontexte na triedny charakter práva v danom historickom období vo vzťahu k princípu rovnosti v práve ako základnému predpokladu realizácie práva.

**LICHÁ, Andrea: Princíp právnej rovnosti v Ústave 9. mája, realita alebo fikcia?** HISTORIA ET THEORIA IURIS, roč. 1, 2009, č. 1, s. 6 – 18.

Prijatie Ústavy 9. mája bolo v roku 1948 spojené s veľkou slávou. Od ústavy, ktorá bola označovaná ako *Magna Charta Československého ľudu*<sup>1</sup>, sa očakávalo, že bude „pevným právnym základom nového režimu, základom právneho poriadku, ktorý uľahčí cestu k vyššej spoločenskej forme – socializmu.“<sup>2</sup> Prvýkrát v dejinách Československa deklarovala totiž ústava ľuďom sociálne istoty, ako sú: právo na prácu, odmenu za prácu, odpočinok po práci, právo na zabezpečenie v starobe a chorobe a v neschopnosti pracovať, právo na bezplatné vzdelanie a zdravotnú starostlivosť, pričom za ich záruku bol považovaný spôsob organizácie a riadenia hospodárstva pod vedením KSČ vo všeobecnom záujme. Na druhej strane sa však ústava spájala aj s odhodlaním k boju za zachovanie nového zriadenia pred vnútorným, ale i vonkajším nepriateľom, k čomu mala byť sama ústava zodpovedajúcim, a najmä účinným nástrojom.

Ústava 9. mája, ktorá sa rodila vo veľmi rozpornej predfebruárovej atmosfére politického pluralizmu, tak nakoniec sama v sebe túto ideovú rozpornosť obsiahla, čo sa prejavilo v každej sfére spoločenského života, osobitne však v problematike základných práv a slobôd. Práve preto sa zrejme v odbornej literatúre stretávame z názormi, že Ústava 9. mája „bola od počiatku iluzórna ... mala zaznamenať prechod od kapitalizmu k socializmu ... šlo o diktatúru proletariátu, čím treba rozumieť diktatúru stranícku a jej pod-

---

<sup>1</sup> BUDOVATEL, roč. X., 1948, č. 136.

<sup>2</sup> Z prejavu K. Gottwalda na 114. schôdzi ÚNZ: VÝCHODOSLOVENSKÁ PRAVDA, roč. IV, 1948, č. 106, s. 1.

riadenej štátnej byrokracii.<sup>3</sup> Hoci bola teda považovaná za pomerne dobre juristicky spracovanú, konštatuje ďalej P. Peška, že: „*nikdy v histórii komunistických ústav nedošlo k takému rozpolteniu právnickej ústavy a faktických ústavných pomerov ako tomu bolo v prípade Ústavy 9. mája*“. Hovorí tiež o úplnej nominálnej hodnote tejto ústavy, lebo parlamentarizmus a súkromné vlastníctvo, ktoré proklamovala, s komunistickou diktatúrou podľa jeho názoru zlučiteľné nie sú: „*Ústava 9. mája 1948 fakticky prestala platiť skôr než bola prijatá, v ekonomike skoro po svojom prijatí*.“<sup>4</sup> Podobný názor, že: „*základným predpokladom prijatia tejto Ústavy bolo prevzatie moci KSČ, kedy mohol a bol, v súlade s teóriou marxizmu-leninizmu, priradený jednotlivým inštitútom triedny obsah. Viaceré postuláty demokracie vyjadrené v Ústave sa tak v konkrétnej praxi porušovali respektíve nerešpektovali, čím sa dal postupne priechod mnohým nezákonnostiam*.“<sup>5</sup> Podobne tiež hodnotí stav zákonitosti po prijatí Ústavy 9. mája i J. Kuklík, keď v súvislosti s uplatňovaním Ústavy 9. mája uvádza: „*stále sa viac prejavoval rozpor medzi ústavou na papieri a ústavou v praxi*.“ Hodnotenie uplatňovania Ústavy 9. mája z pohľadu súčasnosti v týchto prípadoch však popisuje následok, otázka však je, aká bola príčina tohto rozporu medzi formálnou a faktickou ústavou?

### **Ilúzia prirodzenoprávnej koncepcie**

Ako sme už konštatovali v úvode, Ústava 9. mája vznikla v období zostrujúceho sa ideového boja, boja o koncepciu ústavy, pričom sa tento rozpor nemohol nepreniesť i do ústavy samotnej. Stav uplatňovania ústavy však poznačila neúprimnosť túto ideovú rozpornosť pripustiť. Najpresnejšie to pritom vystihuje výrok generálneho spravodajcu ústavy V. Procházku, ktorý o koncepcii ústavy hovoril takto: „*v prvej kapitole Ústavy ide predovšetkým o občana ako o človeka, ako o osobnosť, čím nadväzujeme na tradíciu francúzskych revolučných ústav z rokov 1791 – 1793 a potom z roku 1848, ktoré kládli na čelo ústav prehlásenie práv človeka a občana. Ostatných šesť kapitol je venovaných štátnemu zriadeniu, týchto šesť kapitol, je v podstate čo do rozsahu najväčšou časťou ústavy, ak by však nebolo posledných dvoch kapitol, boli sme cez mnohé zlepšenia ešte stále štátom v podstate liberalistickým, štátom prostej politickej demokracie. Sociálne práva a iné vymoženosti by tak boli len okrasou. Kapitoly o národných výboroch a hospodárskom zriadení tak dávajú ostatným pravý zmysel*.“<sup>6</sup> Ak by sa totiž toto tvrdenie zakladalo na

<sup>3</sup> PEŠKA, P.: Úvahy nad popřením ústavnosti. In.: *Zborník příspěvků: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 213.

<sup>4</sup> Tamže, s. 206.

<sup>5</sup> CIBULKA, L. – POSLUCH, M.: *Štátne právo Slovenskej republiky*. Šamorín : Heuréka, 2003, s. 153.

<sup>6</sup> OBRANA ĽUDU, roč. IV, 1948, č. 95, s. 4.

pravde, znamenalo by potom „*nadviazanie na tradície francúzskych revolučných ústav*“ prijatie prirodzenoprávnej teórie ako hlavného ideového základu pre tvorbu koncepcie ústavy, pri vychádzaní z marxizmu, ktorý prirodzenoprávnu teóriu zavrhol pre jej metafyzický základ ako nevedeckú až špekulatívnu, však bola takáto koncepcia absolútne neprijateľná.<sup>7</sup> Prirodzenoprávna koncepcia založená na deľbe moci a na preferencii slobody, sebestačnosti jednotlivca nadaného istou skupinou práv chrániacich ho pred zneužitím štátnej moci, bola v marxizme postavenom na metóde historickomaterialistického dialektizmu pre revolučne ladené monopolné snahy považujúce za prvotný hriech práve jedno z prirodzených práv, akým je súkromné vlastníctvo, nepoužiteľná. Pre historizmus, a tým i marxizmus bola charakteristická snaha o uskutočnenie celkovej prestavby spoločnosti, ako hovorí K. Popper, bola preň typická „... *ambícia ovládnutia kľúčových pozícií a posilnenie úlohy štátu, až kým nebude totožný so spoločnosťou a z týchto kľúčových pozícií potom pôsobí tak, aby získal moc, prostredníctvom ktorej ovládne sily, ktoré modelujú budúcnosť spoločnosti buď ich zadržaním alebo prispôbením spoločnosti tomuto vývoju.*“<sup>8</sup>

**Prirodzenoprávna koncepcia tak ako bola načrtnutá francúzskou Deklaráciou práv človeka a občana vychádzala totiž z priority jednotlivca, z ochrany jeho života, slobody a majetku, zabezpečujúc tak istú mieru jeho nezávislosti či sebestačnosti.** Marx však považoval sebestačnosť a slobodu založenú na ochrane súkromného vlastníctva za iluzórnu, pretože súkromné vlastníctvo pokladal za koreň ľudského odcudzenia ako nosného motívu marxistickej filozofie, preto ochrana súkromného vlastníctva sa u Marxa spájala s nebezpečenstvom zotrvania, či dokonca prehlbovania tohto odcudzenia, pretože to explicitne znamenalo ochranu materiálnej nerovnosti medzi ľuďmi, ktorej bol odporcom. Rovnosť pred zákonom preto pre **kolektivistickú koncepciu nebola ničím iným než aplikáciou „rovnakých pravidiel na nerovných ľuďoch“**. Odmietaním súkromného vlastníctva teda nežiada len materiálnu rovnosť, ale zároveň i **dosiahnutie ideálneho stavu**, kedy by boli **„rovnaké pravidlá aplikované na rovných ľuďoch“**.

Ideálny stav však podľa Marxa nie je možné dosiahnuť okamžite a je nutný na nevyhnutnú dobu prechodný stav, kedy po revolučnom uchopení moci proletariátom ten zruší súkromné vlastníctvo ako základ štátu násilia menšiny

<sup>7</sup> „*Myšlienka ľudských práv bola pre kresťanský svet objavená až v minulom storočí. Nie je človeku vrodená, človek ju iba dobýva v boji proti historickým tradíciám, v ktorých bol doteraz vychovaný. Ľudské práva teda nie sú darom prírody, nie sú venom doterajších dejín, ale odmena za boj proti náhode zrodenia a proti výsadám, ktoré dejiny dosiaľ odkazovali s pokolenia na pokolenie a môže ich mať len ten kto si získal a zaslúžil.*“ MARX, K. – ENGELS, F.: *Svätá rodina a iné rané filozofické spisy*. Bratislava : VPL, 1963, s. 37.

<sup>8</sup> POPPER, K.: *Bieda historizmu*. Praha : SPN, 1994, s. 73.

nad väčšinou, no pretože k potvrdeniu revolúcie bude nevyhnutné vysporiadať sa z jej odporcami, stane sa „**uplatňovanie nerovnakých pravidiel na rovnakých ľuďoch na čas ešte žiaducim**“.

Prax nielen v Československu však so sebou priniesla okrem pokusu určitým spôsobom naplniť túto teóriu i otázku možnej dĺžky prechodného obdobia, pretože podmienkou dosiahnutia ideálu aplikácie rovnakých pravidiel na rovnakých ľuďoch bolo vytvorenie beztriednej spoločnosti, teda neexistencia reakcie ohrozujúcej ľudovodemokratické zriadenie, čo sa napríklad aj v čase trvania studenej vojny ukázalo ako nanajvýš problematické.

### **Rovnosť pred zákonom alebo rovnoprávnosť?**

Hoci teda charakter I. kapitoly Ústavy 9. mája venovanej úprave práv a povinností občanov vzhľadom na umiestnenie, štruktúru, rozsah úpravy, ako aj vzhľadom na úpravu subjektu práv a povinností, korešpondoval s prirodzenoprávnou koncepciou, kde štát uznáva existenciu spomínanej skupiny práv a ich vyjadrením v ústave sa stávajú s jeho súhlasom súčasťou pozitívneho práva. Podstatným, ak nie priam kľúčovým odlišením sa od tejto koncepcie však bolo práve nahliadanie na rovnosť v postavení subjektov práv a povinností, ktoré sa ich obsiahnutím v právnej norme stali súčasťou vyjadrenia princípu rovnosti v práve. Tento princíp pritom zahŕňa v sebe dve rozdielne zložky, a to:

- rovnosť pred zákonom a
- rovnoprávnosť.<sup>9</sup>

Toto rozlíšenie, zavedené mimochodom už J. S. Millom<sup>10</sup>, vychádza z toho, že kým rovnosť pred zákonom je rovnosťou v aplikácii práva, teda že právne normy budú aplikované bez rozdielu, kedy za rovnakých podmienok nastanú rovnaké následky, pričom tieto podmienky stanoví právny poriadok. Účelom je tak poskytnutie rovnakej právnej ochrany právam všetkým právnych subjektov pred svojvôľou vo vzťahu k týmto subjektom. Na rozdiel od toho rovnoprávnosť znamená presadzovanie obsahovej rovnosti, čo znamená, že právna norma nesmie obsahovať prvky diskriminácie či privilégií. Súhrnne možno teda konštatovať, že princíp rovnosti v práve vyjadruje požiadavku rovnakého zaobchádzania so všetkými subjektmi práv, a to v súlade so zakotvením kritérií na obsahovú rovnosť v každej právnej norme.

<sup>9</sup> VEČEŘA, M.: Princíp právní rovnosti, svoboda a spravedlnost. In: *(Ne)Rovnost a rovnoprávnost. Zborník z medzinárodnej konferencie „Právne vedy a ich prínos k analýze procesu transformácie v podmienkach integrácie do EÚ.“* Bratislava : SAP, 2005, s. 24.

<sup>10</sup> MILL, J. S.: Utilitarianism. In: Warnock, M. (ed.): *On Liberty*. London : Collins, 1962, s. 301.

### Rovnosť pred zákonom v Ústave 9. mája

Ústavnému princípu **rovnosti pred zákonom** je v Ústave 9. mája venovaný § 1. Dôležitosť tohto princípu spočíva v jeho smerovaní k naplneniu účelu právneho poriadku, akým je regulácia určitých spoločenských vzťahov, ktorou sa zároveň sleduje plnenie potreby spoločenskej integrácie. Prostredníctvom právneho poriadku ako systematicky usporiadaného súhrnu právnych noriem, základom ktorých je ústava ako zjednocujúca norma najvyššej právnej sily, sú tak vyjadrené znaky spoločensky žiaduceho správania. Ak by teda právo nezaväzovalo každého rovnako, nemohlo by plniť svoj účel.

V zhode s tým konštatovala **Ústava 9. mája**, že: „*Všetci občania sú si pred zákonom rovní.*“ A ďalej tiež hlásala rovnosť postavenia muža a ženy tak, že: „*muži a ženy majú rovnaké postavenie v rodine i v spoločnosti a rovnaký prístup k vzdelávaniu i ku všetkým povolaniam, úradom a hodnostiam.*“

Ustanovenie týkajúce sa rovnosti pred zákonom sa však vzhľadom na už vyššie naznačený problém nestalo súčasťou ústavy bez problémov. Ešte v **júli 1947** pritom predložil generálny spravodajca systematický návrh, kde ustanovenie § 1 znelo:

*„Všetci občania či muži alebo ženy majú rovnaké práva a rovnaké povinnosti ... všetci obyvatelia Československej republiky požívajú v rovnakých medziach ako štátni občania tejto republiky na jej území plnej a absolútnej ochrany svojho života i svojej slobody, nehľadiac na to, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy, náboženstva. Úchylky z tejto zásady sú neprípustné. Ak to medzinárodné právo nedovoľuje.“*<sup>11</sup> K opätovnej zmene návrhu generálneho spravodajcu došlo už v **októbri 1947**, kde bol § 1 sformulovaný takto: „*Všetci občania sú si pred zákonom rovní a štát sa stará, aby sa všetkým občanom dostalo rovnakých možností a príležitostí k rozvoju a uplatneniu osobnosti.*“<sup>12</sup>

Z jednotlivých návrhov, ako aj z konečného znenia § 1 v Ústave 9. mája je potom zrejmé, že kým prvá časť ustanovení je v zásade rovnaká, relevantná je tá časť ustanovení, ktorá zásadu rovnosti pred zákonom do istej miery vysvetľuje či interpretuje, čo do rozsahu úpravy. Rovnosť je teda nutné poňmať ako ústavný princíp, a to z hľadiska realizácie ústavy ako najvyššej právnej sily, ktorá je prameňom ďalšej legislatívnej činnosti, aj ako princíp

<sup>11</sup> V ústave 1960 článok 20 hovoril: „*Všetci občania majú rovnaké práva a povinnosti.*“ „*Rovnoprávnosť všetkých občanov bez zreteľa na národnosť a rasu je zaručená, ... muži a ženy majú rovnoprávne postavenie v rodine, v práci a vo verejnej činnosti, ... spoločnosť pracujúcich zaisťuje rovnoprávnosť občanov vytváraním rovnakých možností a rovnakých príležitostí vo všetkých oblastiach života spoločnosti.*“

<sup>12</sup> KAPLAN, K.: *Príprava Ústavy 9. mája 1948. Súbor dokumentov.* Praha : ÚSD AV ČR, 1993, s. 236.

tvorby práva, pričom k zohľadneniu tohto princípu rovnosti subjektov v právach a povinnostiach môže dôjsť jednak samotnou aplikáciou tohto ústavného článku na konkrétny prípad, ale tiež môže dôjsť k jeho aplikácii pri realizácii ústavy prostredníctvom noriem nižšej právnej sily, v procese tvorby práva. Hľadá sa tým pritom v tom najširšom slova zmysle na potrebu ochrany menších pred diskrimináciou, a to z tých najrôznejších dôvodov.

Z tejto perspektívy by bol potom najvyhovujúcejším návrh z júla 1947, v ktorom sa ochrana poskytuje všetkým občanom v rovnakých medziach, plná a absolútna ochrana svojho **života i svojej slobody, nehl'adiac na to, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy, náboženstva**, čím by bol do Ústavy 9. mája v podstate prenesený § 106 ods. 2 ústavnej listiny č. 121/1920 Zb., ktorej ústavný vzor sa mal pri príprave Ústave 9. mája nasledovať.

Na druhej strane však stojí socialistická idea rovnosti materiálnej, ktorá vychádza z toho, že **rovnosť pred zákonom je „len aplikáciou rovnakých pravidiel na nerovnakých ľuďoch“**, a to nerovnakých práve v zmysle materiálnom. Z tohto dôvodu potom učenie smerujúce k absolútnej rovnosti a slobode, ktorých podkladom je materializmus, považuje za predpoklad rovnosti pred zákonom rovnosť materiálnu, a teda zrušenie súkromného vlastníctva, ktoré je zdrojom tejto nerovnosti a ktoré tak zároveň tvorí základ štátu a práva v ňom ako triedne zameraného a slúžiaceho len úzkej skupine súkromných vlastníkov. V tomto ponímaní mal štát po zrealizovaní socialistickej revolúcie, ktorej výsledkom bude uchopenie moci proletariátom ako triedy, ktorá nedisponuje súkromným vlastníctvom, byť položený základ jeho odumierania spolu s právom a politikou, ktoré na ňom spočívajú. Kým však dôjde k definitívnemu zániku štátu a práva a politiky, je potrebný štátny mechanizmus a právo ako donucovací prostriedok na vytvorenie beztriedneho spoločenstva. Štát, v ktorom moc patrí proletariátu, sa postará o materiálnu rovnosť tak, aby mal každý rovnakú príležitosť a možnosť rozvíjať a uplatňovať svoju osobnosť. Pre tento prípad by potom vyhovovalo skôr ustanovenie návrhu z októbra 1947, v ktorom § 1 znel: „*Všetci občania sú si před zákonem rovni a štát sa stará, aby sa všetkým občanom dostalo rovnakých možností a příležitostí k rozvoju a uplatnění osobnosti ...*“, tento spôsob zakotvenia princípu rovnosti by však tu nadobúdal význam až v kontexte nutnosti súladu záujmov jednotlivca so záujmami celku.

Hoci teda princíp rovnosti pred zákonom Ústava 9. mája zakotvila, na základe vyššie spomínaných skutočností možno považovať jeho dôslednú realizáciu za nemožnú. V Ústave 9. mája vychádzalo totiž zakotvenie tohto princípu z tézy, že rovnosť pred zákonom pri zachovaní materiálnej diferenciácie, ktorej základným prvkom je súkromné vlastníctvo, je len ilúzia. Základom socialistickeho práva, predovšetkým v prvej etape výstavby socializmu, tak nebola jeho rovnosť, ale práve naopak jeho triednosť, ktorej cieľom bolo

všemožne chrániť záujmy vládnucej triedy – proletariátu. V tejto etape malo výrazne represívny charakter, tzv. triedno-potlačovateľský, aby sa tak i jeho prostredníctvom donútenia (fyzického, psychického, ekonomického) vytvorila jednotná už beztriedna spoločnosť.<sup>13</sup>

K zaujímavému paradoxu potom vedie skutočnosť, že hoci bola Ústava 9. mája, ako aj právne kódexy, ktoré boli výsledkom právnickej dvojročnice a ktoré boli vydávané na jej základe triedne zamerané a smerovali k ochrane a naplneniu vôle a záujmov pracujúceho ľudu, vychádzali tieto, i keď v obmedzenej miere, ale zo zachovania súkromného vlastníctva.<sup>14</sup> Vytvoril sa tým pritom pozoruhodný **stav dvojakej nerovnosti**, a to jednak založenej na nerovnosti materiálnej, vyplývajúcej z miery zachovania súkromného vlastníctva, a jednak z triednosti vyplývajúcej z preferencie záujmov proletariátu, **jednoducho to znamenalo aplikáciu „nerovnakých pravidiel na nerovných ľuďoch“**, pričom obe tieto protichodné idey nachádzali svoje právne vyjadrenie práve v Ústave 9. mája, ktorej základným predpokladom ako zjednocujúceho právneho predpisu mala byť jednota, ktorá je zároveň predpokladom jej efektívneho pôsobenia, ako aj pôsobenia celého právneho poriadku.

Takýto stav právnej neistoty pritom do istej miery umožňoval, a tiež do istej miery i znásoboval stav právnej vedy v 50-tych rokoch, kedy bol podľa vzoru ZSSR uplatňovaný subjektivistický, voluntaristický, a najmä antisociálny charakter práva opierajúci sa o definíciu práva podľa Stalinovho spriaznenca a právneho teoretika A. Vyšinského, ktorého koncepcia práva plne korešpondovala s potrebami tzv. doby kultu osobnosti, keď bolo právo považované bez ohľadu na materiálne podmienky spoločnosti za to, čo vyhovuje vládnucej triede, v skutočnosti však to, čo vyhovuje mocenskej elite komunistickej strany.

**Triednosť práva z pohľadu obsahu práva ako takého, a ani z pohľadu jeho realizácie rozhodne nie je vyjadrením princípu rovnosti.** Jej zmyslom či účelom v tomto období nebolo vyrovnať podmienky pre pôsobenie menšiny, úmysel nebol túto menšinu chrániť (Ústava 9. mája sa zamerala

<sup>13</sup> ŠAMALÍK, F.: *Úvod do sociologie práva a politiky*. Praha : SPN, 1964.

Práve možnosťou inkluzie triedneho nepriateľa sa marxizmus zásadne odlišuje od totalitnej idey fašizmu a nacizmu, ktoré inkluziu nepripúšťajú, jedinou možnosťou je vyčlenenie a následne likvidácia nepriateľa.

<sup>14</sup> Ústava 9. mája tak konštatuje v § 8 a § 9, upravujúcim majetkovú slobodu, kedy v § 8 hovorí: „*v medziach všeobecných právnych predpisov môže každý občan nadobúdať na ktoromkoľvek mieste Československej republiky nehnuteľnosti a iný majetok a vykonávať tam zárobkovú činnosť.*“ V § 9 ods. 1 sa ďalej uvádza, že „... *súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom* ...“, a tiež v ods. 2, v znení: „... *vyvlastnenie je možné len na základe zákona a za náhradu, ak nie zákonom stanovené, že sa náhrada dávať nemá* ...“, a v ods. 3: „... *nikto nesmie zneužívať vlastnícke právo ku škode celku.*“

len na zákaz diskriminácie z dôvodu pohlavia), ale práve naopak presvedčiť ju alebo prinútiť, aby sa stala súčasťou väčšiny a aby sa tak delenie na menšinu a väčšinu mohlo raz a navždy skončiť. To by však znamenalo, že by všetci mali byť nielen na rovnakej materiálnej úrovni, ale i rovnakej mienky, a práve táto snaha o unifikáciu ľudského myslenia na báze realizácie vôle robotníckej triedy pod vedením komunistickej strany výrazne predznačila spôsob realizácie Ústavy 9. mája v oblasti základných práv a slobôd, ale i v iných oblastiach, hospodársku nevynímajúc, hoci podstatou marxistického učenia je práve historicko-dialektický materializmus.

V otázke koncepcie základných práv a slobôd, preto možno pri vylúčení prirodzenoprávnej koncepcie a zároveň i vylúčení, že by išlo o koncepciu pozitívnoprávnú, kedy pozitívne právo je na rozdiel od prirodzenoprávnej koncepcie samo základom základných práv a slobôd, a tiež s poukazom na ideovú nejednotnosť v ústavnej úprave v oblasti základných práv a slobôd, možno hovoriť skôr o ústavnej bezkonceptnosti v otázkach ochrany základných práv a slobôd.<sup>15</sup>

### **Článok výnimočného zákonodarstva pre ochranu republiky a jej záujmov**

Nejasná, vnútorne rozporná ústavná úprava základných práv a slobôd v tomto období môže viesť k názoru, že pre uplatňovanie základných práv a slobôd obsiahnutých v ústave bol rozhodujúci momentálny účel práva,<sup>16</sup> pričom rozhodujúci význam mohol byť pripisovaný nie ústave, ale často „obyčajnému zákonu“, akým bol napríklad i zákon č. 213/1948 Zb. o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov, ktorý by v tomto význame funkciu ústavy vo veci prameňa tvorby a realizácie práva aj v oblasti základných práv a slobôd fakticky nahradil.<sup>17</sup>

Tento zákon prijatý 21. júla 1948 upravoval totiž činnosť akčných výborov ako „*klúčových revolučných inštitúcií, ktoré nemali oporu v žiadnom platnom právnom akte ... vytvárali sa a pôsobili pod priamym vedením KSC*

<sup>15</sup> V otázkach občianskych povinností totiž panovala jednota absolútna, článok III ods. 1 ústavy upravoval povinnosť všetkých pracovať ku prospechu celku a obranu vlasti ako povinnosť všeobecnú.

<sup>16</sup> S čím plne korešpondovalo súdobé zúžené ponímanie ústavy ako bilancie určitého stavu.

<sup>17</sup> K tomuto stanovisku sa prikláňa V. Knapp, keď uvádza, že odmietaním nastolenia základných ontologicko-gnozeologických otázok štátu a práva a prísne subjektivistický a voluntaristický prístup k tvorbe a realizácii práva až do polovice 60-tych rokov znemožnilo vytvorenie ucelenej filozoficko-právnej koncepcie, čo sa prejavilo i v oblasti základných práv a slobôd. K tomu pozri: KNAPP, V.: *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha : ČAV, 1967.

*ako orgány obrodeneho NF vo všetkom území a v bezprostrednom napojení na NV v závodoch, na úradoch, školách, v spoločenských organizáciách, v spolkoch i v politických stranách ... stali sa mimo ústavnými a nad právnym poriadkom stojacími – orgánmi revolučnej moci.*<sup>18</sup>

Podľa § 1 tohto zákona boli ich opatrenia urobené v čase od 20. 2. 1948 (teda ešte počas platnosti Ústavnej listiny 1920) do dňa účinnosti tohto zákona, ktorú nadobudol 8. 8. 1948, na obranu alebo zabezpečenie ľudovodemokratického zriadenia alebo k očiste verejného života, považované za v súlade s právom, a to i v tých prípadoch, kedy tomu tak nebolo.

Problémom nebola však len jeho retroaktivita, ale i fakt, že kvalifikácia účelu opatrení akčných výborov, na ochranu ľudovej demokracie náležala Ústrednému akčnému výboru NF ako orgánu právnemu poriadku neznámemu, no tiež fakt, že na podklade tohto zákona sa uskutočňovala permanentná očista verejného života až do pádu režimu. „*Nevie sa dosť ani v odborných ústavno-vedeckých kruhoch o tom, že základným zákonom bol viac než v 40 ročnej komunistickej ére práve tento zákon.*“<sup>19</sup>

Treba však poznamenať, že hoci išlo o retroaktívny zákon so skutočne mimoriadnym dosahom na všetky oblasti spoločenského života, bol vydaný po nadobudnutí účinnosti Ústavy 9. mája, ktorá vo svojom vyhlásení konštatovala odhodlanie bojovať proti cudzím i domácim reakcionárom.<sup>20</sup> Ústava počítala s tým, že bude potrebné obrániť ľudovú demokraciu, počítala so zápasom či triednym bojom, čo by mohlo znamenať, že vychádzajúc z § 38 ústavy, ktorý znie: „*zákon stanoví, akým obmedzeniam podliehajú práva a slobody občanov za vojny alebo vtedy ak dôjde k udalostiam ohrozujúcim zvýšenou mierou samostatnosť, celistvosť a jednotu štátu, ústavu, republikánsku štátnu formu a ľudovodemokratické zriadenie alebo verejný klud a poriadok ...*“, by mohlo dôjsť k situácii, ktorá by jeho použitie mohla odôvodniť. Toto ustanovenie tak malo dať obmedzeniu základných práv a slobôd ústavný rámec. Odpoveď na otázku, či bol takýto zákon vydaný a ktorý zákon by bolo možné považovať za zákon vykonávajúci toto ustanovenie, však nie je jednoduchá. Bol tým zákonom zákon č. 213/1948 Zb. o úprave niektorých pomerov na ochranu verejných záujmov, alebo možno zákon č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky, alebo ním bol iný zákon?

<sup>18</sup> Autor tiež uvádza, že počet „vyakčnených“ osôb sa pohyboval v šesťciferných číslach (odhadom 250 – 280-tisíc osôb).

<sup>19</sup> PEŠKA, P.: Úvahy nad popíením ústavnosti. In.: *Zborník príspevkov. Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 213.

<sup>20</sup> Tento postoj predznačil následné delenie občanov podľa mienky a činov na priateľov či nepriateľov ľudu, čo bolo základom nerovnosti už v samotnom obsahu práva, kedy sa princíp suverenity ľudu, vyjadrený v základných článkoch Ústavy 9. mája, triedne interpretoval ako princíp suverenity pracujúceho ľudu.

V tomto momente sa tak dostávame k naplneniu cieľa, ktorým bolo naznačiť zmysel ústavnej úpravy práv a slobôd ako úpravy základnej nielen v zmysle jej začlenenia do základného zákona štátu, akým ústava nepochybne je, ale i v zmysle poskytnutia im základného stupňa ochrany ako istej minimálnej miery ochrany garantovanej základným zákonom. Formulácia ustanovenia § 38 totiž nie je a ani nemôže byť v súlade s literou, a ani s duchom ústavy, nakoľko sa na takýto druh obmedzenia nevyžaduje ani ústavný zákon, dokonca nie je ani vymedzené, či už pozitívne, alebo negatívne, či je taká skupina práv a slobôd, na ktorú toto obmedzenie nie je možné vzťahovať, chýba i presné vymedzenie času, na aký by malo a mohlo k takémuto obmedzeniu dôjsť.

Hoci ustanovenie tzv. núdzového zákonodarstva nie je výnimkou, v jasnom protiklade s ním je jeho formulácia napríklad v Ústavnej listine z roku 1920 § 113 ods. 3 upravujúcom tlačové, zhromažďovacie a spolčovacie práva, ktorá hovorí: „*Zákonom sa môžu zaviesť obmedzenia zvlášť pre zhromaždenie na miestach slúžiacich verejnej doprave, pre zakladanie spolkov zárobkových a pre účasť cudzincov v politických spolkoch. Týmto spôsobom môže sa stanoviť, akým obmedzeniam podliehajú zásady v predchádzajúcich odsekoch za vojny alebo vtedy ak vypukne vo vnútri štátu udalosti ohrozujúcich zvýšenou mierou republikánsku štátnu formu, ústavu alebo verejný klud a poriadok.*“ Napriek tomu, že úprava vychádza z možnosti obmedzenia zákonom, uvádza presný výpočet práv, ktorých sa toto obmedzenie dotýka.

Taktiež z návrhu Ústavy 9. mája, ktorý pripravil prof. Kubeš, vyplývalo, že v ňom rovnako počítal s článkom núdzového zákonodarstva, no jeho formulácia obsiahnutá v tomto jeho systematickom návrhu v § 167 na rozdiel od Ústavy 9. mája je jasná, presná a nanajvýš konkrétna a hovorí: „*Vo vojne, alebo ak nastanú udalosti ohrozujúce zvýšenou mierou celistvosť a bezpečnosť štátu, jeho republikánsku formu a demokratické zriadenie, možno práva stanovené v § 139, 142, 145, 148, 151-154 obmedziť na dobu časovo presne určenú a na základe zákona mimoriadnym opatrením, ku ktorému je potrebné uznesenia sa 2/3 väčšiny všetkých členov vlády a súhlasu prezidenta. Mimo-riadne opatrenie bude bezodkladne zrušené akonáhle pominie dôvod, pre ktorý bolo uznesenie prijaté alebo akonáhle sa na tom uznesie Národné zhromaždenie.*“<sup>21</sup>

Prirodzenoprávna koncepcia v duchu revolučných ústav bola založená na vymedzení vzťahu štátnej moci a jednotlivca, určovala hranice, za ktoré štát-na moc nemôže zájsť (určovala status negativus). Neskôr k tomuto stavu pribudla s rozvojom demokracie a predovšetkým volebného práva možnosť spolupôsobiť pri výkone štátnej moci (status activus), a s postupujúcim ča-

<sup>21</sup> K tomu pozri: GRÓNSKY, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. II. diel.* Praha : Karolinum, 2004, s. 260 – 264.

som, najmä však s osobitnou rezonanciou po druhej svetovej vojne sa objavuje teória, podľa ktorej je sám štát zodpovedný za materiálne zabezpečenie svojich občanov (status positivus).<sup>22</sup>

Znamená to však, že ak štát okrem iného pristúpi k záväzku postarať sa o materiálne blaho svojich občanov, môže pri jeho splnení zájsť vo vzťahu k svojim občanom akokoľvek ďaleko, nie sú i v tomto prípade, tak ako i v ostatných prípadoch, potrebné určité hranice pôsobenia štátnej moci, vymedzujúce tak vzťah jednotlivca a štátu? Milióny ľudí, ktorí žijú svoj život v tichom zúfalstve, by určite súhlasili i s neslobodou, veď nesloboda má mnoho tvárí, a bieda je jednou z nich. Treba však pamätať na to, že ak má štátna moc možnosť zájsť kamkoľvek, je tu vytvorený priestor pre jej ľubovôľu, čo by mohlo zájsť až k tomu, že nielen nebude nijakých hraníc jej konania, ale sama v bitke Dávida s Goliášom bude môcť rozhodnúť o rozsahu, alebo aj prípadnom zrušení povinnosti plniť záväzky voči občanom, čím by zároveň prestal existovať dôvod, prečo k takejto situácii došlo. A čo cesta späť?

Hranice tohto vzťahu teda potrebné sú a je nutné ich presne vymedziť, pričom práve ústava tieto hranice určuje tým, že určuje spôsob, akým má dôjsť k plneniu funkcií, a teda i k planeniu záväzkov štátu voči jeho občanom, a rovnako tiež i postup, ktorý je možné využiť aj v prípade nespokojnosti plnenia tohto záväzku štátom. Ostatné právne predpisy nižšej právnej sily, ktoré majú úlohu ústavu konkretizovať a vykonávať, sú tu potom v pozícii zabezpečovateľa materiálnych záruk naplnenia záväzku štátu, ktoré sú však z dôvodu ich právneho základu závislé od záruk právnych a spočívajúcich v možnosti diskusie, kritiky, korekcií a nápravy zlých rozhodnutí, ktoré znemožňujú a oddaľujú naplnenie tohto cieľa. K tomu práve smerujú základné práva a slobody, smerujú k zachovaniu menšiny, vedú k tolerancii a vytvoreniu predpokladov, aby sa aj z menšiny mohla stať väčšina, čo výstižne vyjadril i J. Boguszak, keď hovorí: „*chýbali by politicko-právne zábrany, aby existujúca väčšina, nemohla pre budúcnosť suspendovať demokraciu nastolením nedemokratického systému konštituovaním štátnej moci resp., obmedzením či likvidáciou istých práv a slobôd, čo by zbavovalo menšinu možnosti získať na svoju stranu väčšinu.*“<sup>23</sup> Na druhej strane však dodáva, že si treba uvedomiť, že: „... *menšina tvorená triedami skôr vládnuť má možnosť*

<sup>22</sup> SLOVNÍK VEŘEJNÍHO PRÁVA ČESKO-SLOVENSKÉHO, Sväzok II. Eurolex Bohemia Praha 2000, s. 966 – 976. Z tohto stavu prirodzeno-právnej koncepcie vychádzala po druhej svetovej vojne Všeobecná deklarácia ľudských práv prijatá 10. 12. 1948, ktorá napriek tomu, že rákala zo zachovaním pluralizmu a ochranou menšín v tom najširšom zmysle slova vypočítavala i základný katalóg sociálnych práv.

<sup>23</sup> BOGUSZAK, J.: *Teória práva*. Praha : UK, 1967, s. 81.

*ohroziť túto novú reálnejšiu demokraciu a reštituovať svoju skoršiu hegemoniu, čo môže vyžadovať v prechodnom období nerovnomernou úpravu demokratických práv. Takáto úprava je potom výhodnejšia pre väčšinu tvorenú pracujúcimi, obmedzujúc práva antagonistickej menšiny, a to v záujme zaisťovania reálnej demokratickej rovnosti, v záujme postupného vytvárania reálnej demokracie v celej spoločnosti.*<sup>24</sup>

### Ukončenia triedneho boja ako vízia slobody a rovnosti

Ak pripustíme, že revolúcia vyvoláva kontrarevolúciu, ktorú je nutné v záujme zachovania výsledkov revolúcie potlačiť, čoho dôsledkom je nemožnosť liberálneho prístupu, problematickou je potom nielen v období platnosti ústavy, ale i počas celého obdobia rokov 1948 a 1989 doba trvania, no najmä definitívny koniec prechodného obdobia a koniec triedneho boja, a tým i nerovného postavenia triedneho nepriateľa. Pretože v čase studenej vojny, v medzinárodnej izolácii východného bloku a budovania socializmu v tých najzaostalejších krajinách, kde proces vzrastania životnej úrovne obyvateľstva napredoval v porovnaní s konkurenčne pôsobiaceou životnou úrovňou Západu len veľmi pomaly, navyše s ekonomickými problémami tzv. nedostatkového hospodárstva (nedostatok spotrebného tovaru a ponuky služieb, spôsobené ťažiskovou orientáciou na ťažký priemysel ako dôsledok ochladenia vzťahov Západu a Východu a prípravami na prípadný vojenský konflikt, „preteky v zbrojení“) neboli dobrou vyhlídkou na jeho skoré ukončenie, respektíve na jeho ukončenie vôbec, pritom zo skončenia tohto stavu a dosiahnutia beztriednosti v spoločnosti socializmu marxizmus vychádzal. Už T. G. Masaryk pritom k tejto problematike poznamenáva, že „pri existujúcej hospodárskej vzájomnosti všetkých krajín a národov nie je možné, aby jediná krajina proti vôli okolitých a ostatných krajín mohla uskutočniť prenikavú zmenu hospodárskych a vlastníckych pomerov a základne. Intenzívna socializácia a nielo ešte komunizmus, je záležitosť medzinárodná.“<sup>25</sup>

Budovať komunizmus v izolácii teda nie je možné bez ohľadu na to, či tento zámer realizuje jedna krajina, či skupina krajín, a to priznal i sám Lenin snahou o podporu svetovej či európskej revolúcie. Bez vyhladky na koniec triedneho poňatia základných práv a slobôd nemohlo potom dôjsť ani k naplneniu ideálu absolútnej rovnosti a slobody. Triednosť v tomto prípade nemala a nemohla mať víziu svojho konca a uvedomenie si reálnej možnosti večného trvania prechodného obdobia, ako aj trvania triednosti, a tým i striedanie období ostrého, menej ostrého či mierneho triedneho boja nás nutne vedie

<sup>24</sup> Tamže, s. 81.

<sup>25</sup> (Masaryk, T. G.: *O tzv. diktatúre proletariátu. In: Nesnáze demokracie a bolševictví. Praha 1990, s. 43 – 44*) Citované podľa: BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva krajín strednej a východnej Európy. I. diel. Bratislava : 1992, s. 10.*

k otázke, ktorú si zrejme v tom čase kládli mnohí, či je socializmus vôbec možné dosiahnuť, či ho je možné dosiahnuť v týchto podmienkach a akú cenu socializmus má, a či vlastne za to stojí.

Idea rovnosti a slobody bola v zajatí ilúzií a tvrdých pästí. Táto jej podoba vlády väčšiny – pracujúceho ľudu reprezentovaného stranou, respektíve straníckou špičkou, ktorá definovala a interpretovala jeho záujmy v postavení platónskych filozofov, ktorí sú predurčení vládnuť, mala za následok nie diktatúru proletariátu, ale diktatúry nad ním, čo nemalo s pôvodnou Marxovou ideou ľudovlády, a neskôr ľudovej samosprávy nič spoločného.

**LICHÁ, Andrea: Principle of legal equality in the Constitution of 9-th May, reality or fiction? HISTORIA ET THEORIA IURIS, Vol. 1, 2009, No. 1, p. 6 – 18.**

The Constitution has been preparing in a very unusual atmosphere of an open conflict of different conceptions of liberalism and collectivism, known as a fight for idea of constitution. These differences as well as needs to have the Constitution as soon as possible after the february circumstances caused, that this conflict of conceptions has become an inner defect of Constitution. Real conception of protection fundamental rights and freedoms of citizens was missing and the main idea of legal regulation has been encoded in a simple legal act and not in Constitution. It means that in fact the realization of fundamental rights and freedoms declared the Constitution in Chapter I. has not been determined by the Constitution, but by the ideology, that proclaimed the freedom and equality on a background of unification of human mind. So ideology transformed to the simple legal act, provided protection to the state organization and realization of state power against human being as a state enemy in a position of minority. Considering the reasons how this could happen after second world war based on ideology as well, lead us to the idea that the human rights supposed to be more sovereign than a state power, because everyone of us could be once in need as a part of minority.